

Hz. Osman Yönetiminin Muhaliflere Karşı Tavrı: Ebû Zer Örneği *

The Attitude of Uthman ibn Affan's Administration towards Opponents: The Example of Abu Dharr al-Ghifari

İhsan ARSLAN **

Öz

Bu araştırmada Hz. Osman'ın yönetim anlayışına muhalif olan Ebû Zer'in eylemleri temel İslâm Tarihi kaynakları çerçevesinde bilimsel araştırmalara özgü metodolojik bakış açısıyla işlendi. Yapılan incelemede ilk Müslümanlardan olan ve kabilesinin İslâm'a girmesinde önemli rol oynayan Ebû Zer'in Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'in burada kendisine verdiği görevleri başarıyla yerine getirdiği, Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olmasını istemesine rağmen ilk üç halifeye biat ettiği, ilk iki halife döneminde ise yönetimi eleştirmediği ve sakin bir hayat yaşamayı tercih ettiği belirtildi. Ancak onun, Hz. Osman döneminde idarenin gereksiz harcamaları ve bazı insanların mal biriktirme eğiliminde olmalarından dolayı Tevbe sûresinin 34. ve 35. âyetlerini merkeze alarak sistemi eleştirmeye başladığı, bu eleştirileri iktidarı için tehdit olarak algılayan Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın onu Medine'ye sürgüne gönderdiği, fakat Halife'nin uyarılarına rağmen burada da yönetimi eleştirmeye devam ettiği için Rebeze'ye sürgüne gönderildiği neticesine ulaşıldı.

Anahtar Kelimeler: Ebû Zer, eleştiri, Osman b. Affân, Muâviye b. Ebî Süfyân, sürgün.

Abstract

In this research, the actions of Abu Dharr al-Ghifari, who was against Uthman's manner of rule, were studied with a methodological perspective specific to scientific research based on the main Islamic History sources. It was pointed out that Abu Dharr, who was one of the first Muslims and played an important role in the conversion of his tribe to Islam, successfully fulfilled the duties given to him by the Prophet after he migrated to Medina, and despite the fact that he wanted Ali ibn Abi Talib to be a caliph after the death of the Prophet, Abu Dharr still paid allegiance to the first three caliphs, and did not criticize the administration during the first two caliphs and preferred to maintain a quiet life. However, it was concluded that he started to criticize the system by centering the 34th and 35th verses of the Surah At-Tawba due to the unnecessary expenditures of the administration and the tendency of some people to accumulate wealth during the Uthman's period. And Mu'awiya I, the governor of Damascus, perceived these criticisms as a threat to his power, exiled him to Medina, but despite the warnings of the Caliph he continued to criticize the administration here, and therefore he was exiled to Al-Rabadha.

Keywords: Abu Dharr al-Ghifari, criticism, Uthman ibn Affan, Mu'awiya b. Abu Sufyan, exile.

* Bu çalışma, 25 Nisan 2019 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde düzenlenen "Hz. Osman Sempozyumu"nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı
e-posta: ihsan.arslan@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4790-0711

1. Giriş

Hilâfet tarihinin üçüncü halifesi olan Hiz. Osman, Hiz. Ömer'den sonra halife seçilerek Müslümanları yönetmeye başladı. Yeni Halife, Hiz. Ömer'den bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte iyi bir sistem devraldı. Bununla birlikte halkın kalitesi de oldukça iyi durumdaydı. Yani Hiz. Ömer döneminde kaliteli olan halk, Hiz. Osman döneminin ilk altı yılı içerisinde de aynı özelliğini korumaya devam etti. Bu süreçten sonra devletin sınırlarının genişlemesi, zenginliğin kendini hissettirmesi, yeni İslâm'a girenlerin sayılarının artması, dinî algıların zayıflaması, yönetim anlayışının değişmesi ve insanların dünyevileşmesi gibi sebeplerden dolayı İslâm toplumunun yapısında önemli ölçüde farklılıklar ortaya çıkmaya başladı. Hiz. Osman'ın Ümeyyeoğullarına rağbet ederek devletin önemli kadrolarına onları tayin etmesi ve maddî imkânları yakın akrabalarına tahsis etmesi başta kadim sahâbîler olmak üzere toplum tarafından eleştirilere ve çeşitli ithamlara sebebiyet verdi. Onların uyarılarını ve tepkilerini dikkate almayan Halife, ortaya çıkan sorunlara çözüm üretme konusunda yeterli tedbiri almayınca olaylar daha da büyüdü. Hatta yönetim, bu uyarıları devletin geleceği için tehlikeli adımlar olarak değerlendirmeye başladı ve kişileri sakinleştirme yerine sert adımlar atmayı tercih etti. Bu durum, yönetime karşı eleştiri oklarının çekilmesine neden oldu. Bu çalışma, dinî anlayışından dolayı Hiz. Osman yönetimini en ağır bir şekilde eleştiren Ebû Zer'in tavrını ortaya koymayı amaç edinmektedir.

2. Ebû Zer'in Nesebi ve Müslüman olmadan önceki Hayatı

Asıl ismi Cündeb b. Cünâde b. Kuâyb b. Su'ayr b. Vak'a b. Harâm b. Süfyân b. Ubeyd b. Harâm b. Ğıfâr b. Müleyl b. Damre b. Bekr b. Abdümenât b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar olan Ebû Zer, oğlu Zer'e nispetle daha çok bu künyesiyle bilinmektedir.¹ Onun ismi konusunda Berîr, Büreyr,² Yezîd, Arefe ve Seken³ gibi ihtilaf bulunurken, babasının ismi konusunda da Abdullah, Abd ve Süfyân gibi farklı isimler belirtilmektedir. Ancak Cündeb b. Cünâde ismi daha doğrudur.⁴ O, kabilesine nispetle Ebû Zer el-Ğıfârî olarak meşhurdur.⁵

Putu taptığı ve haram ayların kutsiyetine saygısızlık yaptığından dolayı Ebû Zer'in kabilesi diğer Arap kabileleri arasında sevilmezdi.⁶ Hatta bu kabile haram aylarda hacıların yollarını kesip mallarını yağmalamasıyla bilinmekteydi.⁷ Bu sebeple Ebû Zer, İslâm'a girmeden önce

¹ Muhammed b. Sa'd, Muhammed, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), IV/ 165; Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2006),793-794; İzzüddîn b. Esîr Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), I/343; Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), VI/85.

² İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 793; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 793-794.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/165; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 793-794; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

⁶ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Fedâilü's-Sahâbe", 132,133.

⁷ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985), II, 55; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 1993), I, 92.

mensubu olduğu Ğıfâr kabilesinin diğer üyeleri gibi yol kesip yağmacılık yapmaktaydı. Hatta o, yol kesme konusunda cesur biriydi. Öyle ki o, tek başına yırtıcı bir hayvan gibi sabahın karanlığında atının sırtında veya yaya olarak develeriyle birlikte su yanında konaklamış gruba saldırır, istediğini alırdı.⁸ Buna rağmen Ebû Zer, kabilesinin aksine cahiliye döneminde putlara tapmayan, tek tanrı inancına sahip olan biriydi. Hatta o, İslâm'a girmeden üç sene önce namaz kılmaya başlamıştı. Kendisine kim için namaz kıldığı sorulunca:

“Allah için” cevabını vermişti. Daha sonra hangi yöne yönelerek namaz kılyordun sorusuna: “Allah’ın beni yönlendirdiği yere yönelirdim. Yatsı namazı kılardım. Seher vaktinin sonu olduğu zaman, sanki bir elbiseye bürünmüş gibi güneş üzerime yükselinceye kadar yorgunluktan düşerdim” şeklinde cevap vermiştir.⁹

3. Ebû Zer’in Müslüman Olması

Ebû Zer’in şair olan kardeşi Üneys bir ihtiyacı için Mekke’ye gitti, ancak geç dönünce Ebû Zer, kardeşine geç gelmesinin sebebini sorunca o: “*Mekke’de senin dininde olan, Allah’ın kendisini gönderdiğini iddia eden bir adamla karşılaştım*” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: “*İnsanlar ona ne diyor?*” diye sordu. Kardeşi, insanların ona: “*Şair, kâhin ve büyücü/sihirbaz*” dediklerini belirtti. Şair olan Üneys:

“Vallahi, kâhinlerin sözünü işittim, ama o, onların sözü değil. Onun sözünü şiirin bütün türleriyle karşılaştırdım, onların şiir olduğunu söylemek oldukça zor. Vallahi o doğrudur, diğerleri ise yalancıdır”

şeklinde değerlendirmede bulununca Ebû Zer Mekke’ye gitmeye karar verdi, ancak kardeşi Üneys: “*Mekke halkına karşı dikkatli ol. Zira onlar, ondan nefret etmişler ve ona kötü davranmışlardır*” diyerek kendisini uyardı. Ebû Zer Mekke’ye gelince zayıf bir adama: “*Sizlerin sâbi diye çağırmakta olduğunuz şu adam nerede?*” diye sorunca adam Ebû Zer’e işaret ederek: “*Bu sâbi*” dedi ve orada bulunanlar onun üzerine kuru çamur parçası ve kemik atmaya başladılar. Bunun üzerine Ebû Zer baygın bir halde yere düştü ve kalktığı zaman ise âdeta kırmızı dikili bir nesneye dönmüştü. Daha sonra o Zemzem suyunun yanına gelerek üzerindeki kanları yıkadı ve sudan da içti. Burada otuz gün kalan Ebû Zer Zemzem suyundan başka yiyecek bulmadığı halde hem şişmanlamış hem de hiç bir hiçbir şekilde açlık hissetmemişti.¹⁰ Ancak böyle bir anlatımda oldukça abartılı söylemler bulunmaktadır. Çünkü sudan başka hiçbir şey yemeyen kişinin kilo alması, insanın doğasına aykırıdır. Kanaatimce böyle bir anlatımın tercih edilmesindeki en önemli husus; Zemzem suyuna farklı anlam ve özellikler yüklenmesidir. Tebliğin Mekke döneminde başta Hz. Peygamber olmak üzere Şı’bu Ebû Tâlib mahallesinde üç yıl boykota maruz bırakılan Müslümanlar açlıktan dolayı çok zor anlar yaşamışlardı. Eğer Zemzem suyunun böyle bir özelliği olsaydı, açlıklarından dolayı

⁸ İbn Sa’d, *et-Tabkâtü’l-Kübrâ*, IV/167.

⁹ İbn Sa’d, *et-Tabkâtü’l-Kübrâ*, IV/166; Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 132; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, I/343; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, II/50.

¹⁰ İbn Sa’d, *et-Tabkâtü’l-Kübrâ*, IV/166; Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 132; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, I/343; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, II/50.

Müslümanlar ağaç kökleri, yaprakları ve kabukları yemezler, çocukların da ağlama sesleri Mekke'nin kenar mahallerinden duyulmazdı.

Mehtaplı bir gecede Mekke halkı uyuduktan sonra iki kadın dışında hiç kimse Kâbe'nin etrafında tavaf etmiyordu. Onlar da İsaf ve Nâile putlarına dua ediyorlardı. Ebû Zer kendisine doğru gelen kadınlara: “*Siz, o ikisinden birini diğeriyle evlendirin*” dedi, ancak bu iki kadın o putlara dua etmeye devam ediyordu. Bunun üzerine Ebû Zer, o putlar için kinayeli bir şekilde: “*Tahtaya benzer şeyler*” dedi. Onun bu sözlerini duyan kadınlar: “*Keşke burada bizim neferlerimizden biri olsaydı*” diyerek bağırmaya başladılar. O iki kadın dağdan inmekte olan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir ile karşılaştı. Resûlullah: “*Sizlere ne oldu?*” diye sordu. Onlar da: “*Kâbe ile örtüsü arasında sâbi/dinsiz biri var*” diye cevap verince Hz. Peygamber: “*O, sizlere ne söyledi?*” dedi. O iki kadın: “*Bizlere ağza alınamayacak sözler söyledi.*” Onlardan uzaklaşan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir Haceru'l-Esved'i isti'lâm ettikten sonra Kâbe'yi tavaf edip namaz kıldılar. Bu esnada Ebû Zer, Hz. Peygamber'e: “*Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın selamı üzerine olsun*” diyerek selam verdi. Allah Resûlü de: “*Allah'ın rahmeti de senin üzerine olsun, kimlerdensin?*” dedi. Ebû Zer: “*Ğıfâr kabilesindenim*” diye cevap verince resûlullah elini onun alınına koydu. Ancak Ebû Zer, onun bu hareketini Ğıfâr kabilesinden hoşlanmadığı şeklinde yorumladı. Allah Resûlü: “*Kaç gündür buradasın?*” diye sordu. Ebû Zer: “*Otuz gündür buradayım*” diye cevap verince Resûlullah: “*O kadar zamandır burada seni kim doyurdu?*” Ebû Zer: “*Zemzem suyundan başka hiçbir yiyeceğim yoktu. Buna rağmen beslendim ve kilo aldım*” deyince Hz. Peygamber: “*Zemzem mübarektir. O, içeni doyuran bir yemektir*” dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: “*Ey Allah'ın Resûlü! Bu gece ona yemek yedirmek için bana izin verir misin?*” dedi. Resûlullah da onun bu isteğini olumlu karşıladı. Üçü birlikte yola koyuldular. Hz. Ebû Bekir bir kapıyı açarak aldığı Tâif üzümünü Ebû Zer'e verdi. Bu üzüm, Ebû Zer'in uzun zamandan beri yediği ilk şeydi. Uzun bir aradan sonra Hz. Peygamber, Ebû Zer'e gelerek:

“Ey Ebû Zer! Bana Yesrib zannettiğim hurmalık bir yer gösterildi. Kavmine benim hakkımda bilgi verir misin? Belki Allah senin vasıtanla onlara faydalandırır ve sana da yaptığın bu iş karşılığında ücretini verir” dedi.

Bunun üzerine Ebû Zer kabilesine gitmek üzere yola çıktı ve kardeşi Üneys ile karşılaşınca, ona Müslüman olduğunu söyledi.¹¹ Bu rivayette yer alan Hz. Peygamber'in hicret edeceği yerin “*Yesrib*” olacağına vurgu yapılması, ihtiyatla karşılanması gerekene bir durumdur. Çünkü İslâmiyet toplumun gündemine daha yeni gelmeye başladığı için bu dönemde Mekke'den Yesrib'e hicret edileceğine dair herhangi bir gerekçenin oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Başka bir rivayette Ebû Zer Mekke'de birinin peygamberlik iddiasında olduğunu haber alınca kardeşi Üneys'i olayın doğruluğunu araştırması için Mekke'ye gönderdi. Burada Hz. Peygamber hakkında bilgi toplayan Üneys, ağabeyinin yanına gelerek: “*Onun, güzel ahlakı ve şiir olmayan bir sözü emrettiğini*” söyleyince Ebû Zer Mekke'ye gitmeye karar verdi.

¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/166-167; Müslim, “*Fedâilü's-Sahâbe*”, 132; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/50-52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86.

Mekke'ye gelen Ebû Zer doğruca Kâbe'ye gitti ve tanımadığı için de Hz. Peygamber'i araştırmaya başladı, fakat onun hakkında hiç kimseye soru soramıyordu. O da Kâbe'nin bir köşesine gidip uzandı. Hz. Ali, onu Kâbe'nin bir köşesinde büzülmüş bir halde gördü. Yanından geçerken, kendi kendine: “*Zannımca bu adam uzak bir yoldan gelmiştir*” diye konuşunca Ebû Zer: “*Evet, uzak bir yoldan geldim*” deyince Hz. Ali: “*Gel, evimize gidelim*” dedi ve onu alıp evinde misafir etti. İkisi de ihtiyatlı ve tedbirli davrandıklarından o geceyi birbirlerine açılmadan geçirdiler. Sabah olunca Ebû Zer, Hz. Peygamber'i bulmak için Kâbe'ye gitti. Fakat aynı şekilde hiç kimseden onun hakkında bir bilgi alamayınca aynı köşede uzandı. Hz. Ali onun yanına gelerek: “*Bu adamın hâlâ nereye gideceğini öğrenmek zamanı gelmedi mi?*” dedi ve: “*Haydi, öyle ise bize gidelim*” diyerek onu evine götürdü. Birbirlerine hiçbir soru sormadan sabahladılar. Üçüncü günün sabah olunca Ebû Zer aynı şekilde Kâbe'ye gitti ve Resûlullah'ı aramaya başladı, fakat bulamayınca tekrar Kâbe'ye gitti. Yine Hz. Ali onun yanına gelerek “*Seni buraya getiren nedir?*” diye sorunca Ebû Zer: “*Söyleyeceklerimi gizli tutacağına dair söz verirsen, anlatırım*” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: “*Emin olabilirsin*” karşılığını verince Ebû Zer: “*Ben Ğıfâr Kabilesindenim. Burada peygamberlik ilân eden bir kişinin ortaya çıktığı haberini duydum. Bizzat onunla konuşmaya geldim*” dedi. Hz. Ali: “*Sen doğru bir harekette bulundun*” dedi ve:

‘Ben şimdi Resûlullah'ın yanına gidiyorum. Sen de peşimden gel. Benim girdiğim yere sen de gir. Eğer ben, yolda sana zarar vereceğinden korktuğum birisini görürsem, papucumu düzeltir gibi bir duvara yönelir dururum. O zaman sen beni beklemezsin, yürür gidersin.’

Böylece sabah olunca evden birlikte çıktılar ve sonunda Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Resûlullah'ı dinleyen Ebû Zer Müslüman olunca: “*Ey Allah'ın Resûlü! Bana ne emredersiniz?*” Hz. Peygamber de ona: “*Kavmine dön ve sana emrim gelinceye kadar onlara peygamberliğini haber ver*” dedi. Ancak Ebû Zer: “*Allah'a yemin olsun ki, Kâbe'ye gidip İslâm'ı haykırmadan dönmeyeceğim*” dedi ve hemen Kâbe'ye gelerek: “*Ey Kureyş topluluğu! Ben şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed de O'nun Resûlü'dür!*” diye haykırınca müşrikler onu bayıltıncaya kadar dövdüler. Bu durumdan onu Abbâs b. Abdülmuttalib: “*Ey Kureyş topluluğu! Sizler, onun Ğıfâr kabilesinden olduğunu bilmiyor musunuz? Sizler tüccarsınız ve yolunuz Ğıfâr'dan geçmektedir. Yolunuzun kesilmesini mi istiyorsunuz?*” diyerek onu kurtardı. İkinci gün aynı olay bir kez daha yaşandı ve yine onu bu durumdan Abbâs kurtardı.¹²

Ebû Zer, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in görevlendirmiş olduğu ilk tebliğciydi. Bundan dolayı yeryüzünde İslâm'ın açıkça tebliğ edildiği yer, Mekke'den önce Ğıfâr kabilesinin yurdu olmuştur. Allah Resûlü'nün ondan talep ettiği: “*kavmini irşad et*” isteğini Ebû Zer bütün samimiyetiyle yerine getirmiş, sadece kendi kavmini değil, diğer kabileleri de irşad etmişti. Allah da onun bu samimiyetini karşılıksız bırakmamış, birçok insanın onun vasıtasıyla İslâm'a girmesini sağlamıştı.¹³

¹² İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/169; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâkıbu'l-Ensâr”, 33; Müslim, “Fedâilü's-Sahâbe”, 133; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 794; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/53-54; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

¹³ Adem Güneş, *Ebû Zer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), s. 27.

Diğer bir rivayette ise Mekkeli bir şahıs Ebû Zer'e gelerek: "Ey Ebû Zer! Mekke'de bir adam, senin dediğin gibi "La ilâhe illallâh" diyor ve kendisinin bir peygamber olduğunu iddia ediyor" dedi. Bunun üzerine Ebû Zer yanına bir miktar azık alarak Mekke'ye gitmeye karar verdi. Mekke'ye gelen Ebû Zer, insanları misafir eden ve onlara kuru üzüm yediren Hiz. Ebû Bekir'i gördü. O da onlarla beraber yedi. Bir gün sonra: "Sizler, Mekke halkından birinin bir şeyini reddettiniz mi?" diye sordu. Hâşimoğullarından bir adam: "Evet, benim amcaoğlum, "Lâ ilâhe illallâh" diyor ve kendisinin de peygamber olduğunu söylüyor" dedi. Ebû Zer: "Onu bana gösterebilir misin?" dedi. Bu şahıs, bir seki üzerinde elbisesini üzerine örtmüş olarak uyuyan Hiz. Peygamber'i ona gösterdi. Ebû Zer de Resûlullah'ın yanına giderek onu: "Günaydın" diyerek uyandırınca Hiz. Peygamber de: "Selam senin üzerine olsun" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: "Dediğin şeyi bana söyle" deyince Resûlullah: "Ben şiir söylemiyorum. Benim söylediğim Kur'an'dır. Onu da bana Allah vahy ediyor" dedi. Bunun üzerine Ebû Zer: "O halde bana Allah'ın sana indirdiği şeyi oku" dedi. Hiz. Peygamber ona Kur'an'dan bir sûre okuyunca, Ebû Zer Müslüman oldu. Daha sonra Allah Resûlü: "Sen kimlerdensin?" diye sordu. Ebû Zer: "Ğıfâr kabilesindenin" diye cevap verince Hiz. Peygamber, Ğıfâr kabilesinin durumunu bildiği için Ebû Zer'in İslâm'a girmesine şaşırđı.¹⁴ Böylece Ebû Zer İslâm'ı kabul eden Müslümanların dördüncüsü¹⁵ veya beşincisi oldu.¹⁶

Ebû Zer'in İslâm'a girmesi, konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. O, Mekke'de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan birinden haberdar olunca, hadisenin doğruluğunu araştırmak için gerek kardeşini oraya göndermesi gerekse de kendisinin Mekke'ye gelmesi, onun bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir. Zaten onun cahiliye döneminde putlara tapmaması ve tek tanrı inancına sahip olması, İslâm'a girmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple ilk Müslümanlardan kabul edilen Ebû Zer, İslâm'ın tebliğcisi sıfatıyla kabilesi arasında İslâm'ın yayılması için yoğun bir çaba göstermiş ve onun vesilesiyle de birçok kişi Müslüman olmuştur.

4. Hiz. Peygamber, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer Dönemlerinde Ebû Zer

4.1. Hiz. Peygamber Döneminde Ebû Zer

Ebû Zer, Hiz. Peygamber'den almış olduğu talimat doğrultusunda kabilesine gitti ve orada İslâm'ı tebliğ etmeye başladı. Onun vasıtasıyla kabilesinden pek çok kişi Müslüman oldu.¹⁷ Ebû Zer Mekke ile Medine arasında bulunan Ğazâl boğazını tutarak buradan geçmekte olan Kureyş kervanlarına: "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna şahitlik edinceye kadar bu mallardan sizlere hiçbir şey vermeyeceğim" diyerek engel olurdu. O, isteğini yerine getirenlere mallarını iade eder, getirmeyenlere ise hiçbir şey vermezdi. Ayrıca

¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/169; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/55-56; Ebu'l-Fidâ b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994), III/84; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Ğıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/267; Adem Sarıtaş, *Ebû Zer el-Ğıfârî* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1997), 18.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/169; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 794; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86; Aydınlı, "Ebû Zer el-Ğıfârî", 10/267; Sarıtaş, *Ebû Zer el-Ğıfârî*, 18.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/53.

Ebû Zer ele geçirdiği bu malları sadece kavminden Müslüman olanlara verirdi.¹⁸ O, Uhud¹⁹ veya Hendek²⁰ savaşından sonra Medine'ye hicret etti.²¹ Bu sebeple o, Bedir, Uhud veya Hendek savaşlarına katılmadı. Ebû Zer Medine'ye hicret edince Suffe'de ikamet etmeye başladı ve zamanının büyük bir çoğunluğunu ilim öğrenmekle geçirmeye tahsis etti.²² Arkadaşları akşam yemeklerinde zengin sahâbîlerin evlerine gittiklerinde o, Resûlullah'ın evine misafir olmayı tercih ederdi.²³ Hz. Peygamber, Ebû Zer ile Sâideoğullarından Münzir b. Amr arasında kardeşlik tesis etti.²⁴ Ancak kardeşleştirme Bedir'den önce olduğu ve miras ile ilgili âyet indiğinden kardeşleştirme son buldu. Ancak Hz. Peygamber'in Hayber'in fethinden sonra Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Muaz b. Cebel arasında kardeşlik tesis etmesi,²⁵ kardeşleştirme geleneğinin Resûlullah'ın vefatına kadar devam ettiğini göstermektedir.

Ebû Zer Medine yakınlarında Ğâbe mevkiinde Hz. Peygamber'in sağmal develerine çobanlık yaparken Uyeyne b. Hısn'ın baskınına uğradı, çıkan çatışmada oğlunu kaybetti ve eşi Leyla da esir alındı ve yirmi deve de gasp edildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicretin altıncı yılında Medine'ye Abdullah b. Ümmi Mektûm'u vekil bırakarak sefere çıktı, ancak baskın yapanlar yakalanamadı, bir fırsatını bulan Ebû Zer'in eşi Leyla kurtulmayı başardı.²⁶

Hz. Peygamber hicretin dördüncü yılında Zâtü'r-Rik'a ve hicretin altıncı yılında Benû Mustalık savaşlarına giderken Medine'ye vekil olarak Ebû Zer'i bıraktı.²⁷ Ebû Zer, Hz. Peygamber'in çobanlarını öldüren Ureynelileri yakalayan Kurz b. Câbir komutasındaki yirmi kişilik grubun içerisinde yer aldı.²⁸ Mekke'nin fethine katılan on bin kişilik ordu içerisinde bulunan Ğıfâr kabilesi arasında yer alan Ebû Zer,²⁹ Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn Savaşında ise Ğıfâr kabilesinin bayrağını taşıdı. Ayrıca o, devesi zayıf olduğu için Tebûk Savaşına geç katıldı. Ordunun konakladığı esnada ordunun gözcüsü: “*Ey Allah'ın Resûlü! Şu adam yaya olarak geliyor*” deyince Hz. Peygamber: “*O gelen Ebû Zer olabilir*” temennisinde bulundu. Bunun üzerine oradakiler: “*Ey Allah'ın Resûlü! Gelen Ebû Zer*” deyince Allah Rasûlü onun hakkında: “*Allah, Ebû Zer'e rahmet etsin! O yalnız yürür, yalnız ölecek ve yalnız diriltilecektir*” değerlendirmesinde bulundu.³⁰

Ebû Zer'in idarecilik isteği Hz. Peygamber tarafından: “*Ey Ebû Zer! Sen zayıfsın. Bu valilik bir emanettir. O, kıyamet gününde alçaklık ve perişanlıktır. Onu hakkıyla üzerine alıp gereğini*

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/170; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86.

²² Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), I/230.

²³ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî, *Telbîsü İblis* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1994), 13.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/170; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III/265.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III/265.

²⁶ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1984), II/537-549; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 704-706.

²⁷ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sıratü'n-Nebeviyye* (Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts.), III-IV/203, 289.

²⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II/568-571.

²⁹ İzzüddîn b. Esîr Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1979), II/244.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/56,77; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/87.

yerine getiren müstesna” denilerek reddedildi.³¹ Diğer bir rivayette ise Hiz. Peygamber: “Ey Ebû Zer! Ben, seni zayıf görüyorum. Kendime sevip istediğim şeyi, senin için de isterim. İki kişi üzerine hâkim olmaktan sakın ve yetim malına veli olma!” uyarısında bulundu.³² Bundan dolayı o, vefat edinceye kadar hiçbir idarecilik görevi talebinde bulunmadığı gibi bu hususta kendisine verilen görevleri de kabul etmedi.³³

4.2. Hiz. Ebû Bekir Döneminde Ebû Zer

Ebû Zer, Hiz. Ali'nin hilâfete daha uygun olduğunu düşündüğü için Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Benû Saîde Sakîfesi'nde halife seçilen Hiz. Ebû Bekir'e biat etmekten kaçınmasına rağmen herkesin halifeye biat ettiğini görünce o da biat etti.³⁴ Muhtemelen Hiz. Peygamber'in: “Başımızda Habeşli bir köle bile olsa, dinleyiniz ve itaat ediniz” veya dostum bana: “Burnu kesik bir köle bile olsa, dinlememi ve itaat etmemi tavsiye etti”³⁵ sözü, onun Hiz. Ebû Bekir'e biat etmesi konusunda etkili olmuştur.

4.3. Hiz. Ömer Döneminde Ebû Zer

Ebû Zer, Hiz. Ali'nin hilâfete geçmesi arzusunda olmasına rağmen Hiz. Ebû Bekir'den sonra hilâfet makamına geçen Hiz. Ömer'e de biat etti. O, Hiz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethine (15/637) ve Amr b. As ile de Mısır'ın fethine (20/641) katıldı.³⁶ Hiz. Ömer divan teşkilatını kurup sahâbîlere maaş bağladığında Ebû Zer'i Bedir Savaşı'na katılan sahâbîler arasında kabul ederek kendisine beş bin dirhem maaş bağladı.³⁷ Ebû Zer, Hiz. Ömer'in hilâfetinden memnuniyetini, Hiz. Peygamber'in: “Allah hakkı Ömer'in kalbine ve diline koymuştur” sözüyle belirtti.³⁸ Ancak Hiz. Ömer onun fazla hadis rivayet etmesine yasak getirince Ebû Zer: “Vallahi, Resûlullah'tan duyduğum bir tek kelimeyi bile söylemekten çekinmem”³⁹ diyerek bu yasağa karşı tepkisini gösterdi. Muhtemelen Ebû Zer etrafında toplanan kişilerin sorduğu fetvaya cevap vermeye çalışınca içlerinden biri: “Sen, fetva vermekten men edilmedin mi?” diyerek ona müdahale etmeye çalışınca, onun bu tavrına oldukça sinirlenen Ebû Zer: “Yoksa seni başımıza müfettiş mi tayin ettiler”⁴⁰ diyerek tepkisini gösterdi. Onun, Hiz. Ömer'in hilâfetinin son yıllarında Medine'de olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Ancak İbnü'l-Esîr, onun Hiz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Şam'a gittiğini ve Hiz. Osman halife oluncaya kadar da orada

³¹ Müslim, “İmâre”, 16.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), V/180; Müslim, “İmâre”, 17; Ebû Dâvud Suleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Vesâye”, 4; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Vesâye”, 10.

³³ Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10/267.

³⁴ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1993), II/9; Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10/267; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 45.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/171; Buhârî, “Ezân”, 55; Müslim, “İmâre”, 36.

³⁶ Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10/267.

³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), II/452.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/145, 165, 177; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâkıb”, 17; Ebû Dâvud, “İmâre”, 17.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/270; Buhârî, “İlim”, 10.

⁴⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), I/160.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/256.

kaldığını rivayet etmektedir.⁴² İbn Sa'd onun Şam'a gitme sebebini şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber, Ebû Zer'e "*Binalar Sel'a dağına ulaştığı zaman Medine'den çık. O, bunu söylerken elini Şam'a doğru yöneltti. Senin emirlerinin seni bırakacağı görüşünde değilim.*" Bunun üzerine Ebû Zer: "*Ey Allah'ın Resûlü! Senin emrinle benim arama giren (senin emrini engelleyen) kimse ile savaşayım mı?*" sorusuna Resûlullah: "*Hayır*" cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: "*Bana ne tavsiye edersin?*" dedi. Hz. Peygamber: "*Habeşli bir köle bile olsa, dinle ve itaat et*" karşılığını verdi. Medine'deki hayat şartlarının Hz. Peygamber'in dediği gibi olduğunu gören Ebû Zer Şam'a gitti.⁴³

5. Hz. Osman Döneminde Ebû Zer

Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman halife olunca Ebû Zer ilk biat edenlerden biri olmakla birlikte onun yaşlılığı ve yumuşak tabiatı sebebiyle başarılı olamayacağından endişe ediyordu. Buna rağmen bu dönemde fetih hareketleri içerisinde yer aldı.⁴⁴ O, bu fetih hareketlerine Muâviye b. Ebî Süfyân komutasında katıldı. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra veya Hz. Ömer döneminde fetihler sebebiyle Şam'a giden Ebû Zer, Muâviye komutasında Kıbrıs'ın fethine iştirak etti.⁴⁵ Ebû Zer, Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân kendisini halifeye şikâyet edinceye kadar burada yaşamaya devam etti.⁴⁶

5.1. Ebû Zer'in Hz. Osman Yönetimini Eleştirmesi

Ebû Zer'in, Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk yıllarında yönetime yönelik bir eleştirisi yoktur. Ancak Hz. Osman'ın bazı icraatları; özellikle Mervân b. Hakem'e bağışlarda bulunması, Hâris b. Hakeme'e üç yüz bin dirhem ve Zeyd b. Sâbit'e yüz bin dirhem vermesi, Ebû Zer'in yönetimi eleştirmesine sebep oldu.⁴⁷ Ayrıca ömrünü Hz. Peygamber'in hayat standardını devam ettirmeye ve bu uğurda mücadeleye adanmış Ebu Zer'in, hareket noktası yine, kuşkusuz onun hadisleri oldu. O, Hz. Osman zamanıyla birlikte değişen ortamı Resûlullah'ın:

*"Benden sonra ümmetinden öyle bir kavim gelecek ki, onlar Kur'an okuyacaklar, fakat feyzi boğazlarından aşağı geçmeyecek. Onlar atılan okun isabet ettiği avı delip hızla çıkması gibi İslâm'dan uzaklaşacaklar ve bir daha dönmeyeceklerdir. İşte insanların ve hayvanların en kötülere bunlardır"*⁴⁸

hadisiyle özdeşleştirerek bu hadis, Hz. Osman dönemine işaret ettiğine inandığı için Hz. Osman'a bazı uyarılarda bulunarak:⁴⁹ "*Mal biriktirenleri elim bir azapla müjdele*" diyerek ve:

⁴² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/344.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/171.

⁴⁴ Aydınli, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10/267.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 97;

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/95.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/171.

⁴⁷ Namık Kemal Okumuş, *Nifakın Kıyam Hali* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 123; Namık Kemal Okumuş, *Algı ya da Gerçek/ Hz. Peygamber'i Anmak veya Anlamak Üzerine* (Ankara: Araştırma yayınları, 2019), 153; Namık Kemal Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi* (Ankara: Araştırma yayınları, 2019), 129.

⁴⁸ Müslim, "Zekât", 158.

⁴⁹ İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız Sahâbi Ebû Zer el-Gıfârî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Samsun 1998), 366-367.

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek”⁵⁰

âyetlerini okuyarak sistemi eleştirmeye başladı. Onun bu eleştirilerini Mervân b. Hakem'den öğrenince Halife, hizmetçisi Nâtil'i, bu tutum ve davranışlarından dolayı uyarması için Ebû Zer'e gönderdi. Ancak Ebû Zer:

“Osman, Allah'ın kitabını okumamı ve onun emirlerini terk edenleri ayıplamamı yasaklıyor. Vallahi bana, Osman'ı kızdırarak Allah'ın rızasını kazanmak, Allah'ı kızdırarak Osman'ın rızasını kazanmaktan daha sevimli ve daha hayırlı gelir”

diyerek eleştirilerinin devam edeceğini belirtti. Hiz. Osman onun bu tutumuna kızmışsa da fazla bir tepki göstermekten kaçındı.⁵¹

Bir gün Hiz. Osman'ın: “Halifenin/idarecinin ihtiyaç halinde hazineden borç alıp, durumu düzelince/rahatlayınca ödemesi uygun olur mu?” sorusuna orada bulunan Ka'bu'l-Ahbâr: “Bunda bir sakınca yoktur” karşılığını verdi. Ancak Ebû Zer: “Ey Yahudinin oğlu! Bize dinimizi sen mi öğreteceksin?” diyerek tepki gösterdi. Bunun üzerine Hiz. Osman: “Bana çok eziyet ediyorsun ve arkadaşlarımı da kıskırtıyorsun. Artık Şam'a dön” diyerek Ebû Zer'den duyduğun rahatsızlığını belirtti. Ebû Zer bundan önce Şam'da ikamet etmekteydi. Çünkü o evlerin Sel'a mevkiine ulaştığını görünce Hiz. Osman'dan, ben Resûlullah'tan: “Evler Sel'a'ya ulaştığında oradan uzaklaş dediğini işittim” diyerek Şam'a gitmek ve orada savaşa katılmak için izin istedi. Halife, onun bu isteğini olumlu karşılayarak kendisine izin verdi. Ebû Zer hac mevsiminde Medine'ye uğradığında Hiz. Osman'dan Resûlullah'ın yanına komşu olmak istediğini belirtince, o da onun bu isteğine olumlu cevap verdi.⁵²

Başka bir rivayette bir gün Hiz. Osman, Ebû Zer'in de bulunduğu mecliste: “Zekatı verilen malda başkasının hakkı var mı?” diye sorunca Ka'bu'l-Ahbâr: “Ey Müminlerin Emiri! Hayır” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Zer, Ka'b'ın göğsüne vurarak: “Ey Yahudinin oğlu! Yalan söylüyorsun” diyerek:⁵³

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır”⁵⁴ âyetini okudu.

⁵⁰ et-Tevbe 9/34-35.

⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/168.

⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/168.

⁵³ Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1964), II/348-349.

⁵⁴ el-Bakara 2/177.

Aynı mecliste Hz. Osman: “İşlerimizi yürütenlere ve sizlere devletin bütçesinden mal vermemizde bir sakınca var mı?” diye sorunca Ka’bu’l-Ahbâr: “Bunda bir sakınca yoktur” şeklinde cevap vermesine sinirlenen Ebû Zer elindeki değnekle Ka’b’a vurdu ve: “Ey Yahudinin oğlu! Dinimiz konusunda söz söylemeye ne kadar da cesaretlisin” diyerek tepki gösterdi. Bunun üzerine Hz. Osman: “Bana çok eziyet ediyorsun. Benden uzaklaş ve gözüme görünme. Bizlere eziyet ediyorsun” diyerek sert bir şekilde karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Zer Şam’a gitti.⁵⁵

Diğer bir rivayette ise Ebû Zer’in, Resûlullah’ın mescidinde, Hz. Ali’yi överek onun, Hz. Peygamber’in vasisi olduğunu ve Hz. Osman’ı da Resûlullah’ın sünnetini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in uygulamalarını değiştirmekle itham ederek insanları halifenin aleyhinde kışkırtmaya çalıştığı için daha önce ikamet ettiği Şam’a gönderildiği belirtilmiştir.⁵⁶

İlk Müslümanlardan kabul edilen Ebû Zer zâhidane bir şekilde yaşamayı kendisine şiar edindiği için, Hz. Osman’ın yakınlarına yaptığı harcamalardan rahatsız olmuş ve bu durumu Tevbe sûresinin 34. ve 35. âyetlerini merkeze alarak yüksek bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Onun bu söylemleri yönetimi rahatsız etmiş ve kendisinin uyarılmasına sebep olmuştur. Bu eleştiriler Halife’nin huzurunda da devam edince, Medine’de daha fazla kalamayacağını anlayan Ebû Zer Şam’a gitmek durumunda kalmıştır. Böyle bir kararın alınmasında yönetim eleştirisinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Onun buraya gitmesi ya kendi isteğiyle ya da Halife’nin isteğiyle olmuştur. Ancak o, bu faaliyetlerini yürütürken insanları yönetim aleyhine kışkırtmamıştır. Yani insanları etrafında toplayarak Halife’ye karşı harekete geçirmemiştir. O, tamamen bireysel olarak duyduğu rahatsızlığı gündeme getirmeye çalışmıştır. Kanaatimce yönetim onun toplum nezdindeki konumundan dolayı, insanların etrafında toplanmasından endişe etmiş olabilir.

5.2. Ebû Zer’in Muâviye b. Ebî Süfyân Yönetimini Eleştirmesi

Şam’a dönen Ebû Zer, Vali Muâviye b. Ebû Süfyân’ın tutum ve davranışlarından dolayı yönetimi eleştirmeye başladı ve etrafına topladığı halka:

“Allah’ın kitabında ve Resûlullah’ın sünnetinde bilmediğim şeyler ortaya çıkmıştır. Vallahi ben, söndürülen hak, diriltilen batıl, yalanlanan doğru, korkusuzca yapılan bencillik ve etki altına alınan hakikat görüyorum” diyerek onları yönetim aleyhine kışkırtmaya çalıştı.⁵⁷

Ya’kûbî’nin rivayetine göre Ebû Zer Şam’a gelince mescide gelip gitmeye ve yönetim aleyhinde konuşmaya başladı. Gün geçtikçe etrafındakilerin sayısında artışlar meydana geldi. O, sabah namazından sonra Dımeşk’in kapısında durarak: “Ateş taşıyan kervan geldi. Terk ettikleri halde iyiliği emredenlere ve nehyettikleri halde onu yapanlara Allah lanet etsin” diyerek yönetime karşı eleştirilerini sürdürmeye ve insanları onların aleyhinde kışkırtmaya devam etti.⁵⁸ Ayrıca vali Şam’da oldukça gösterişli bir köşk yapınca Ebû Zer: “Ey Muâviye!

⁵⁵ Mes’ûdî; *Mürûcü’z-Zeheb*, II/349.

⁵⁶ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, II/67.

⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, IV/169.

⁵⁸ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, II/68.

Bu köşkü beytülmalde yaptırdıysan, bu ihanettir. Eğer onu kendi malından yaptırdıysan, bu da israftır” eleştirisine Muâviye sessiz kalmayı tercih etti.⁵⁹

Başka bir rivayete göre ise Ebû Zer’i Şam’a gelen Abdullah b. Sebe⁶⁰ kışkırttı ve ona: “*Muâviye, Müslümanların malını Allah’ın malı olarak kabul ediyor, her şeyin de Allah’a ait olduğunu ve Müslümanların malını Müslümanlardan sakınıyor*” deyince Ebû Zer, Muâviye’ye gelerek: “*Müslümanların malı neden Allah’ın malıdır?*” diye sorunca Muâviye: “*Bizler Allah’ın kullarıyız. Mal, O’nun malı, halk O’nun yarattığı, emir de O’nun emri değil mi?*” cevabına Ebû Zer: “*Bu ifadeyi kullanma*” şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine Muâviye: “*Mal, Allah’ın değil, Müslümanlarındır.*” Ebû Derdâ fikirlerini anlatan Abdullah b. Sebe’nin, yüzüne karşı Yahudi asıllı olduğunu belirttiğinden sonra Ubâde b. Sâmit’e onun düşüncelerini anlattı. Onun düşüncelerinin zararlı olduğunu düşünen Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Sebe’yi Muâviye’ye şikâyet ederek Ebû Zer’i onun kışkırttığını belirtti.⁶¹ Ebû Zer bir Müslümanın bir gecede yiyeceğinin dışında hiçbir malının olmaması gerektiğine ve kesinlikle mal biriktirmeyip Allah yolunda veya hak sahibi kimselere dağıtılması düşüncesindeydi. Bu amaçla o: “*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele*” âyetinin zâhiriyle hüküm vererek Dimeşk’in çarşılarında zenginlere ve fakirlere hitap ederek:

“Ey Zenginler topluluğu! Fakirlere yardımcı olunuz. Altını ve gümüşü biriktirip de onu Allah yolunda harcamayanların alınlarının, böğürlerinin ve sırtlarının demir çubuklarla dağlanacağını müjdele (haber ver)” diyerek fakirleri zenginlere karşı kışkırtmaya başladı.

Bunun üzerine fakirler de o azabın zenginlere vacip olduğunu söyleyince zenginler, Ebû Zer’i valiye şikâyet ettiler.⁶² İbnü’l-Esîr’in rivayetine göre Ebû Zer, bir Müslümanın bir gün ve bir gece yiyeceğinden fazla bir şeyin olmaması gerektiğini ve bundan fazlasının da Allah yolunda infak edilmesini vurgulaması üzerine zenginlerle fakirler arasında karışıklık çıktı. Şikâyet üzerine Muâviye, düşüncelerinde samimi olup olmadığını öğrenmek amacıyla görevlisine bin dinarı gece karanlığında Ebû Zer’e vermesini emretti. Ancak sabah namazından sonra Muâviye, Ebû Zer’e bin dinar veren görevliyi çağırarak ona git ve: “*Beni Muâviye’nin azabından kurtar. Çünkü o, beni başka birisine göndermişti. Ben de yanlışlıkla bin dinarı size verdim*” de. Bunun üzerine elçi Ebû Zer’e gelerek Muâviye’nin dediklerini anlatınca Ebû Zer: “*Ey Oğlum! Vallahi verdiğin dinarlar sabah olunca yanımda yoktu (onları gece dağıttığını belirtmektedir). Bana üç gün izin ver onları toplayıp sana vereyim*” dedi. Muâviye, Ebû Zer’in bu yaptığından haberdar olunca, onun savunduğu görüşlerinde samimi olduğunu anladı.⁶³ Ebû Zer: “*Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele*”⁶⁴ âyetini merkeze alarak duygu ve düşüncelerini anlatmaya devam edince Muâviye, bu âyetin Ehl-i kitap hakkında indiğini söylemesi üzerine Ebû Zer: “*Hem bizim hakkımızda hem de Ehl-*

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, IV/169.

⁶⁰ Abdullah b. Sebe’nin gerçekliği hakkında geniş bilgi için bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 23-195.

⁶¹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/114.

⁶² Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/114.

⁶³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/114-115.

⁶⁴ et-Tevbe 9/34.

i kitap hakkında inmiştir” diyerek onunla aynı görüşte olmadığını belirtti.⁶⁵ Ebû Zer şiddetli bir şekilde yönetimini eleştirmeyi sürdürünce Muâviye, Hz. Osman’a mektup yazarak onun kendisini zor durumda bıraktığını, fakirlerin ise yönetim aleyhinde konuştuklarını belirterek ne yapması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Halife Hz. Osman da yazdığı mektupta:

*“Fitne ortaya çıkmaya başladı. Onu engelle ve yayılmasına mani ol. Ebû Zer’e azık vererek rehberle birlikte bana gönder. Kendini ve insanları ona alet olmaktan uzak tut. İnsanlara nasıl davranırsan, sana öyle davranırlar. Ebû Zer’i rehberle birlikte bana gönder” dedi.*⁶⁶

Ya’kûbî’nin rivayetine göre Muâviye: *“Ebû Zer ile birlikte Şam’ı ifsat ettiniz”* diyerek Ebû Zer’in kendisini eleştirmesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı belirtince Halife, Ebû Zer’in koruması olmayan semer üzerinde veya sırtı sert ve inişli çıkışlı olan eşekle⁶⁷ Medine’ye gönderilmesini emretti.⁶⁸

Ebû Zer Medine’den Şam’a gelince Muâviye’nin uygulamalarından ve bazı insanların fazla mal biriktirmesinden dolayı yönetimi eleştirmeye devam etmiştir. Onun bu eleştirileri toplumda karşılık bulunca, özellikle de fakir insanlar onun etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bu durum, toplumda zenginler ve fakirler arasında gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Muâviye’nin icraatlarından dolayı da yönetime cephe alınmaya başlanmıştır. Böyle bir durumun hem kendisi için hem de yönetimi için tehlikeli sonuçlar doğuracağını düşünen Muâviye b. Ebû Süfyân, Ebû Zer’in eleştirel yaklaşımlarına son vermesi için kendisini uyarılmış, ancak o, bu faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Onun bu faaliyetlerinin bireysel anlamda bir karşılığı varken, sosyal yaşamda çeşitli problemlerin de kaynağı olma durumu söz konusudur. Kişi kendine göre yanlış gördüğü şeyleri söyleme hürriyetine sahiptir. Ancak bu yaklaşım, diğerlerini ve yönetimi rahatsız etmeyecek tarzda olmalıdır. Eğer toplumsal bir kargaşaya ve yönetim sorununa sebebiyet verecekse, idarenin başında bulunan kişilerin bu hareketleri önlemesi en temel görevleri arasında yer almaktadır. Çünkü devlet ve yönetim refleksi böyle davranmayı gerektirmektedir. Bu açıdan Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Ebû Zer’e engel olması ve onun toplum içerisinde karışıklık çıkarmasına mani olması doğal bir durumdur. Bununla birlikte Ebû Zer bu eleştirilerini herhangi bir beklenti içerisinde olmadan samimi duygular çerçevesinde sürdürmüş ve insanları da yönetime karşı kasıtlı olarak kışkırtmamıştır. Ancak onun Kur’ân’ı merkeze alarak görüşlerini desteklemeye ve insanları eleştirmeye çalışması pek çok kişiyi rahatsız etmiş ve vali bu faaliyetlere son vermek için halifenin de onayını alarak onu başkente göndermiştir.

5.3. Ebû Zer’in Medine’ye Gönderilmesi

Şam günleri sona eren Ebû Zer, Halife’nin isteği doğrultusunda Medine’ye geldi ve Sel mevkisinde bazı gruplar gördü.⁶⁹ Daha önce kendisini görmeyen insanlar onun etrafında toplanınca⁷⁰ o: *“Her tarafa yayılacak bir saldırı ve dillerde dolaşacak bir savaş ile Medine*

⁶⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü l-Kübrâ*, IV/170-171; Buhârî, “Zekât”, 4.

⁶⁶ Taberî, *Târîhu l-Ümem ve l-Mülük*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü l-Esrâf*, IV/169.

⁶⁸ Ya’kûbî, *Târîhu l-Ya’kûbî*, II/68-69.

⁶⁹ Taberî, *Târîhu l-Ümem ve l-Mülük*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁷⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü l-Kübrâ*, IV/171.

halkını müjdele” dedi. Daha sonra da Halife'nin yanına geldi. Hz. Osman ona: “*Ey Ebû Zer! Şam halkı keskin dilinden niçin şikâyet ediyor?*” diye sorunca Ebû Zer: “*Allah'ın malı denilmemesi ve zenginlerin mala tamah etmemeleri gerektiğini*” haber verince Hz. Osman: “*Ey Ebû Zer! Ben ancak üzerime düşenleri yerine getirebilirim. Müslümanları iktisatlı olmaya ve cihada davet edebilirim. Onları zühde ve takvalı olmaya zorlayamam*” şeklinde karşılık verdi.⁷¹ İbn Sa'd'ın rivayetine göre Ebû Zer Medine'ye gelince insanların etrafında toplanmasından dolayı Hz. Osman: “*Bir köşeye çekilirse, bize daha yakın olursun*” dedi. Ebû Zer oturduğu evin Halife tarafından kendisine tahsis edildiğini belirtti ve: “*Bir Habeşli bana emir olsaydı/beni yönetseydi, onu dinler ve ona itaat ederdim*”⁷² sözüyle kendisini idare eden kişiye itaat etmesi gerektiğini vurguladı.

Ebû Zer Medine'ye gelince bir grup insanla halifenin yanına gitti. Halife, senin, Resûlullah'tan şöyle işittiğin bana ulaştı: “*Ümmeyyeoğulları otuz kişiye ulaştınca, Allah'ın beldelerini mülk, kullarını köle edindiler ve onun dinini de tahrif ettiler*” deyince Ebû Zer: “*Evet, ben Resûlullah'ın böyle söylediğini işittim*” deyince Hz. Osman oradakilere: “*Sizler işittiniz mi?*” diye sorduktan sonra Hz. Ali'ye bu sözün doğruluğunu tasdik etmesi için haber gönderdi. Hz. Ali gelince: “*Ey Ebû'l-Hasen! Ebû Zer'in anlattığı şeyleri Resûlullah'tan işittin mi?*” diye sordu. Hz. Ali: “*Evet*” cevabını verince Halife: “*Buna nasıl şahitlik edersin?*” diye tekrar sordu. Hz. Ali: “*Bu, Resûlullah'ın sözüdür. Ebû Zer'in bu sözü de kesinlikle doğrudur*” şeklinde karşılık verdi.⁷³ Ancak Hz. Osman, Ebû Zer'in söylediği bu hadisin doğru olmadığını, onun yalancı olduğunu ve fitne çıkartmaya çalıştığını belirterek kendisini suçladı. Bunun üzerine Ebû Zer, Halife'ye aleyhinde konuşulmamasını istiyorsa, arkadaşları olan Ebû Bekir'in ve Ömer'in sünnetlerine uymasını söyledi. Halife'nin sözlü saldırısına maruz kalan Ebû Zer, amacının sadece iyiliği emredip kötülükten men etmek olduğunu belirtti. Onun bu sözlerine öfkelenen Hz. Osman, halka, onun yalancı olduğunu ve Müslüman cemaati bölmeye çalıştığını belirterek ona karşı ne yapılması gerektiğini söylemesi üzerine Hz. Ali: “*Ben, sana bir Müslümanın Fravun ailesine dediğini öneririm*” diyerek şu âyeti okudu:

*“Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: ‘Rabbim Allah diyen bir adamı öldürecek misiniz? Oysa o size Rabbinizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriye yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz’”*⁷⁴

âyetini okuyarak Ebû Zer'i savunmaya çalışmasına rağmen Hz. Osman ona karşı tavrında bir değişme söz konusu olmadı.⁷⁵

Hz. Osman, Şam'dan Medine'ye gelen Ebû Zer'e niçin böyle davrandığını sormuş ve aldığı cevap karşısında: “*Ben, insanları takva sahibi olmaya zorlayamam*” diyerek Ebû Zer'in söylemlerinde doğru olmadığını söylemeye çalışmıştır, ancak savunduğu düşüncelerde geri adım atmayan Ebû Zer, yönetimin hedefi haline gelmiştir. Kanaatimce halife doğruyu söylemiş,

⁷¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, II/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/171.

⁷³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/68-69.

⁷⁴ el-Mü'min 40/28.

⁷⁵ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh* (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1986), I/374.

Ebû Zer de gereğinden fazla hassas davranmıştır. Halife, Ebû Zer'in eleştirilerini yönetimi için tehdit olarak algılamış ve bu konuda taviz vermeyeceğini belirtmiştir.

5.4. Ebû Zer'in Rebeze'ye Gitmesi

Ebû Zer, Medine'de kaldığı süre içerisinde (birkaç gün)⁷⁶ yönetimi eleştirmeye ve halkı bilinçlendirmeye devam etti.⁷⁷ Hatta o idarenin: “Çocukları vali yaptığını, devletin himayesinde olan bazı yerleri mülk edindiğini ve Mekke'nin fethinde Müslüman olanları idareye yaklaştırdığını” belirterek yönetimi şiddetli bir şekilde eleştirmesi üzerine⁷⁸ Halife: “Vallahi buradan gideceksin” diyerek onu sürgüne gönderme kararı verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: “Resûlullah'ın hareminden beni çıkartacak mısın?” deyince Halife: “Evet, mecburen” şeklinde cevap verince Ebû Zer: “Mekke'ye, Basra'ya veya Kufe'ye mi göndereceksin?” sorusuna Hz. Osman: “Hayır, Rebeze'ye” şeklinde cevap verdi. Halife, Ebû Zer'in Mervân b. Hakem tarafından Rebeze'ye götürülmesini emretti ve: “Hiç kimsenin onunla konuşmasına izin verme” şeklinde de uyarıda bulundu. Bunun üzerine Mervân, Ali b. Ebû Tâlib, oğulları Hasan ve Hüseyin, Abdullah b. Ca'fer ve Ammâr b. Yâsir'in bakışları arasında Ebû Zer'i, eşini ve kızını bir deve üzerinde Rebeze'ye götürmek için yola çıktı. Ebû Zer'i bu halde gören Hz. Ali onun yanına giderek elini öptü ve Resûlullah'ın onun hakkındaki sözünü hatırlayarak ağladı. Daha sonra Hz. Ali, onunla konuşmak isteyince Mervân b. Hakem, Halife'nin buna izin vermediğini belirterek engel oldu. Bunun üzerine Hz. Ali elindeki kırbaçla Mervân'ın devesine vurdu ve: “Defol! Allah seni cehenneme atsın” diyerek ona olan kızgınlığını belirtince oradakiler ve Mervân arasında sert tartışmalar yaşandı ve Mervân da Halife'ye gelerek Hz. Ali ile arasında yaşananları anlattı. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ali'yi çağırttı ve ikisi arasında çeşitli konuşmalardan sonra⁷⁹ Halife, Hz. Ali'ye: “Mervân, benim yanımda senden daha faziletlidir” deyince tartışma daha da şiddetlendi, insanlar da Hz. Osman'ın bu sözünün doğru olmadığını belirttiler. Daha sonra ikisi arasında oluşan kırınglık araya girenlerin vasıtasıyla sonlandırıldı.⁸⁰

Ebû Zer Medine'ye gelince Sel'a dağı mevkinde bazı gruplar gördü⁸¹ ve onlara “Her tarafa yayılacak bir saldırı ve dillerde dolaşacak bir savaş ile Medine halkını müjdele” dedi. Daha sonra da Halife'nin yanına geldi. Hz. Osman ona: “Ey Ebû Zer! Şam halkı keskin dilinden niçin şikâyet ediyor?” diye sorunca o da olanları ona anlattı. Bunun üzerine Halife: “Ey Ebû Zer! Ben ancak üzerime düşenleri yerine getirebilirim. Müslümanları iktisatlı olmaya ve cihada davet edebilirim. Onları zühde ve takvalı olmaya zorlayamam”⁸² şeklinde karşılık verince Ebû Zer: “Kazandıklarını iyilik yolunda harcamadıkları, komşulara, kardeşlere iyilik yapmadıkları ve yakın akrabayı gözetmedikleri müddetçe zenginlerden razı olmayınız” diyerek zenginleri eleştirmesi üzerine orada bulunan Ka'bu'l-Ahbâr: “Farz olan görevi yerine getiren kişinin mal biriktirmesinde bir sakınca yoktur” şeklinde açıklaması Ebû Zer'i kızdırdı ve: “Ey Yahudi

⁷⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/69.

⁷⁷ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/68.

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/169.

⁷⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/69; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/170.

⁸⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/169.

⁸¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁸² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

oğlu! Sen kim oluyorsun da bu konu hakkında konuşabiliyorsun” diyerek elindeki sopayla Ka’b’ın başını yardı. Bunun üzerine Hiz. Osman yaralanan Ka’b’ın diyetini üstlendi ve bedelini de kendisi ödedi.⁸³ Taberî’nin rivayetine göre Hiz. Osman: “*Ey Ebû Zer! Allah’tan kork, eline ve diline hâkim ol.*”⁸⁴ Bu olanlardan sonra Ebû Zer, “*Rasûlullah, Medine evlerinin Sela’ dağı eteklerine ulaştığında buradan çıkıp gitmemi emretmiştir*” diyerek Hiz. Osman’dan Medine’den çıkmak için izin istedi. Hiz. Osman da izin verince Rebeze’ye giden Ebû Zer burada kendisine bir mescit inşa etti. Hiz. Osman ona bir miktar deve ve iki de hizmetçi verip günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para verdi.⁸⁵

Mesûdî’nin rivayetine göre; Ebû Zer’in ve Ka’bu’l-Ahbâr’ın bulunduğu bir esnada Abdurrahman b. Avf’ın vefat edince geride bıraktığı mallar Hiz. Osman’a getirildi. Bu malların büyük bir kısmı dağıtıldı. Bunun üzerine Halife ile orada bulunanlar arasında tartışma meydana gelince Hiz. Osman: “*Abdurrahman için hayır ümit ediyorum. Çünkü o, sadaka verir, misafire ikram ederdi. Gördüğünüz şeyleri de o bıraktı*” deyince Ka’bu’l-Ahbâr: “*Ey Müminlerin Emiri! Doğru söyledin*” diyerek Halife’yi destekledi. Bunun üzerine Ebû Zer elindeki değnekle Ka’b’ın başına vurdu ve:

“Ey Yahudinin oğlu! Sen, ölen bir adamın, bu malı Allah’ın ona dünya ve ahiret hayrı için verdiğini söylüyorsun. Bunu söylemekle Allah ile pazarlık mı yapıyorsun? Ben, Resûlullah’tan: ‘Bir kır’atı dağıtmadan ölmek, beni mutlu etmez’ dediğini işittim.

Bunun üzerine Hiz. Osman: “*Bizden uzaklaş*” dedi. Ebû Zer: “*Mekke’ye gideyim*” dedi. Ancak Hiz. Osman buna izin vermedi. Bunun üzerine Ebû Zer: “*Vefat edinceye kadar kulluk yaptığım Rabbimin evinden beni uzaklaştırıyor musun?*” sorusuna Halife karşılık vermedi. Ebû Zer’in Şam ve Basra’ya gitme isteği de Halife tarafından: “*Bu iki şehir dışında bir yer seç*” denilerek reddedildi.⁸⁶ Belâzürî’nin rivayetine göre; Ebû Zer’in, Mekke’ye veya Beyt-i Makdis’e gideyim, teklifi de Halife tarafından reddedildi.⁸⁷ Ancak Ebû Zer: “*Hayır, vallahi tercih ettiğin yer dışında herhangi bir yere gitmem. Hicret konusunda beni serbest bıraksaydın, herhangi bir yere gitmeyi istemezdim. Beni istediğin yere gönderebilirsin*” diyerek sürgüne gideceği yeri Halife’nin belirlemesini istedi. Bunun üzerine Halife: “*Seni Rebeze’ye gönderiyorum*” deyince Ebû Zer: “*Allahu Ekber! Resûlullah, bana uygun olan her şeyi haber verdi*” deyince Hiz. Osman: “*Resûlullah sana ne söyledi?*” sorusuna Ebû Zer: “*O, bana Mekke ve Medine’den sürüleceğimi ve Rebeze’de vefat edeceğimi, Irak’tan Hicaz’a giden bir grubun beni defnetme işini üstleneceğini bildirdi.*” Bunun üzerine Hiz. Osman, Ebû Zer’i Mervân b. Hâkem ile Rebeze’ye gönderdi.⁸⁸ Ebû Zer’in, Hiz. Osman tarafından Rebeze’ye sürgüne gönderildiğini haber alan bazı Müslümanlar Halifeye gelerek: “*Ey Osman! İnsanlar, senin Ebû Zer’i Rebeze’ye sürgüne gönderdiğini söylüyorlar*” deyince Hiz. Osman: “*Böyle bir şey yok. Ben, onun faziletini ve İslâm’daki önceliğini biliyorum. Biz, onu, Resûlullah’ın ashâbı içerisinde*

⁸³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, II/615-616; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁸⁴ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, II/616.

⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁸⁶ Mes’ûdî, *Mürücü’z-Zehab*, II/349-350.

⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, IV/169.

⁸⁸ Mes’ûdî, *Mürücü’z-Zehab*, II/349-350.

sıkıntı çekenlerden biri olarak sayıyoruz”⁸⁹ diyerek Ebû Zer’e bu konuda herhangi bir baskı yapmadığını belirtti.

İbn Sa’d’ın rivayetine göre Ebû Zer Medine’ye gelince Hz. Osman: “*Benim yanımda ol, bol süt veren develer sana sabahleyin gelir ve akşam döner*” dedi. Bunun üzerine Ebû Zer: “*Sizin dünyanıza benim ihtiyacım yok*” diyerek Rebeze’ye gitmek için Halife’den izin istedi. Halife kendisine izin verince o da Rebeze’ye gitti. Aynı müellifin başka bir rivayetine göre Ebû Zer, Hz. Osman ile görüştüğü esnada ikisi arasında sesler yükselince Ebû Zer orayı terketti. İnsanlar ona: “*Senin, Müminlerin Emiri ile ne işin olabilir*” diye sorunca Ebû Zer: “*Ben dinlerim ve itaat ederim. Şayet o, bana Şam’a, Aden’e veya San’a’ya⁹⁰ gitmeyi emretseydi, ben de buraya gitmeye güç yetirebilseydim, bunu mutlaka yapardım.*” dedi Daha sonra Hz. Osman ona Rebeze’ye gitmeyi emretti.⁹¹ Ebû Zer Rebeze’de kaldığı süre içerisinde Halife’nin iznine bağlı olarak bedevî bir yaşama dönmemesi için Medine’ye gelip giderdi. Hatta Hz. Osman bir deve sürüsünü ve iki köleyi de onun hizmetine verdi.⁹² Bununla birlikte Ümmü Zer, eşinin, Hz. Osman tarafından Rebeze’ye sürülmediğini, onun, Resûlullah’ın: “*Evler Sel’a’ya ulaşınca, oradan çık*” tavsiyesine uygun olarak Rebeze’ye gittiğini belirtmektedir.⁹³ Bu deliller, Ebû Zer’in Rebeze’ye kendi isteğiyle gittiğini göstermektedir.

Netice itibariyle bütün bu rivayetler doğrultusunda yaşananlara bakıldığında Ebû Zer’in sert muhalefedinin başlıca nedenleri arasında kişilik olarak züht ve takvaya önem veren bir hayat anlayışını benimsemesi, Kur’ân’ın âyetlerini bu hayat tarzına göre yorumlaması, Hz. Osman’ın yakınlarına devlet hazinesinden yaptığı yüklü miktarlardaki bağışları Kur’ân’ın ruhuna aykırı bulması, Halife’nin İslâm’da kıdemi olmayan yakınlarını önemli mevkilere getirmesi ve bunların devletin imkânlarını istedikleri gibi kullanmaya başlamaları, Hz. Osman’ın onu cezalandırarak etkisizleştirmeye çalışması, zenginlerin zekât dışında ihtiyaç sahiplerine tasaddukta bulunmayı ihmal etmeleri, paranın zekâtının tespitinin mükellefin takdirine bırakılması ve muhtemelen bu kararın para biriktirmeye ve zekâtı vermemeye yol açması sayılabilir.⁹⁴ Ebû Zer gerek vali Muâviye b. Ebî Süfyân’ın gerekse de Hz. Osman’ın uyarılarını dikkate almadan eleştirilerine devam etmesi hem valinin hem de Halife’nin tepkisine yol açmıştır. Şam’da bulunan vali, onun hareketlerine engel olamayınca kendisini Medine’ye göndermiş, ancak halife de onun yönetim karşısı fiil ve eylemlerine mani olamamıştır. Ebû Zer’in söylemlerinden ve halkı kışkırtmasından endişe duyan Halife onu Rebeze’ye göndermiştir. Ancak onun Rebeze’ye gitmesi ortaya çıkan problemi çözmemiş, aksine yönetim aleyhine muhalif grupların çıkmasına sebep olmuş ve bu sebeple Hz. Osman şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.

Ebû Zer’in Rebeze’ye sürgüne gönderilmesine bazı kişiler tepki göstererek Hz. Osman aleyhinde onu kışkırtmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda iki kişi Rebeze’ye uğrayınca yanlarına

⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/169.

⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/71.

⁹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/171-172; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/71.

⁹² Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615-616.

⁹³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (Hulefâi Râşidîn)* (Beyrut. Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1987), 412.

⁹⁴ Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'ân'ın Rolü* (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 182-183.

saçları darmadağın olmuş ve sakalları beyazlamış bir adam uğradı. İnsanlar, bu şahsın Resûlullah'ın ashâbından olduğunu söyleyince onlar, izin alarak onun saçlarını yıkadılar. Daha sonra onlar arasında bir yakınlık oluşmaya başladı. Bu esnada Irak halkından veya Kûfe halkında bazı insanlar onu: “*Ey Ebû Zer! Bu adam (Hz. Osman) senin hakkında olumsuz şeyler yaptı. Bizim için bir sancak diker misin? Bizler de istediğin müddetçe senin arkanda oluruz*” diyerek Halife'ye/yönetime karşı isyan etmeye teşvik edince o:

*“Ey Ehl-i İslâm! Bana böyle bir teklifte bulunmayın ve otoriteyi küçük düşürmeyin. Çünkü otoriteyi küçük düşürenin tövbesi kabul olmaz. Vallahi Osman beni en uzun bir tahta parçası üzerinde veya bir dağ üzerinde çarpmıha gerseydi, ufuktan ufuğa veya doğu ile batı arasına gönderseydi veya evime gönderseydi, dinler, itaat eder, karşılığını ahirette Allah'tan bekler ve bunun benim için daha hayırlı olduğunu düşünürdüm”*⁹⁵

şeklinde düşüncelerini ifade ederek yönetime karşı harekete geçmeyeceğini kesin bir şekilde belirtti. Hatta o bu bağlamda: “*Hayır, Osman hakkında hayırdan başka hiçbir şey söylemeyin*”⁹⁶ diyerek onlara engel olmaya çalıştı.

Ebû Zer 30/651 yılında gittiği Rebeze'de⁹⁷ 31/652 yılında vefat etti ve cenaze namazını ise Abdulah b. Mesud kıldırdı.⁹⁸ İbnü'l-Esîr, onun 32/653 yılında vefat ettiğini rivayet etmiştir.⁹⁹ Ebû Zer'in vefat haberi Hz. Osman'a ulaşınca onun: “*Allah, Ebû Zer'e rahmet etsin*” ifadesine Ammâr b. Yâsir'in: “*Evet, Allah, bütün kalbimizle Ebû Zer'e rahmet etsin*” şeklinde karşılık vermesine¹⁰⁰ Hz. Osman: “*Ey Babasının zekerini ısrasınca! Ebû Zer'i sürgüne gönderdiğim için pişman olduğumu mu düşünüyorsun?*” diye tepki gösterdi ve Ammâr'ın Rebeze'ye sürgüne gönderilmesini emretti.¹⁰¹ Bunun üzerine Ammâr: “*Senin yanında yaşamaktansa, yırtıcı hayvanların yanında yaşarım*” diye karşılık verdi¹⁰² ve Rebeze'ye gitmek için hazırlık yapınca Mahzûmoğulları, Hz. Ali'ye gelerek Hz. Osman ile konuşmasını ve onu bu kararından vazgeçirmesini istediler. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib: “*Osman'ın bu düşüncesini uygulamasına izin vermeyiz*” diyerek¹⁰³ halife ile konuşmaya gitti ve: “*Ebû Zer, sürgüne gönderildiği için helak oldu. Şimdi de Ebû Zer'e yaptığın gibi Ammâr'ı da mı sürgüne göndereceksin?*” şeklinde tepkisini sert bir şekilde gösterince ikisi arasında çok ciddi tartışma yaşandı ve Hz. Osman: “*Sen, ondan daha çok sürgüne gönderilmeyi hak ediyorsun*” deyince Hz. Ali: “*İstersen yap*” karşılığını verdi. Bunun üzerine muhacirler toplanarak Halife'ye: “*Konuşan herkesin sürgüne gönderilmesi uygun değildir*” diyerek karşı çıkınca Ammâr b. Yâsir sürgüne gönderilmedi.¹⁰⁴ Bu rivayet dikkate alındığında Hz. Osman, kendisinin ve yönetiminin eleştirilmesine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Hatta onun, en yakın arkadaşlarına bile bu konuda müsamaha göstermediğini söylemek de mümkündür. Baskıya

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/171.

⁹⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm (Hulefâi Râşidîn)*, 473.

⁹⁷ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615.

⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/171. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/345.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/345.

¹⁰⁰ Ya'kübî, *Târihu'l-Ya'kübî*, II/70; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/170.

¹⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/170.

¹⁰² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütüh*, 377.

¹⁰³ Ya'kübî, *Târihu'l-Ya'kübî*, II/70.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV, 170.

uğrayanların Hz. Ali'yi kurtarıcı olarak görmeleri de onun toplum nezdinde önemli bir konumunun olduğuna işaret etmektedir.

Başka bir rivayette ise Ebû Zer vefat edince Hz. Ali ve Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın ona yaptıkları hakkında konuşular ve Hz. Ali: “*Bu, senin amelindir/Buna sen sebep oldun*” diyerek Hz. Osman'ı hilâfet makamına getirdiğinden dolayı eleştirince Abdurrahman b. Avf: “*Kılıcını almak istersen, ben de alırım. Çünkü Osman, bana verdiği söze muhalefet etti*”¹⁰⁵ diyerek onun yönetim anlayışından memnun olmadığını belirtti ve Hz. Ali'ye, ona karşı harekete geçmeyi teklif etti.

6. Sonuç

İlk Müslümanlardan kabul edilen Ebû Zer, İslâm'a girdikten sonra kabilesi arasında tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş ve onun vasıtasıyla pek çok kişi yeni dine girmiştir. Uhud veya Hendek Savaşı'ndan sonra Medine'ye gelen Ebû Zer, Hz. Peygamber'in yanında bulunarak önemli görevleri ifa etmiştir. Resûlullah'ın vefatından sonra Ali b. Ebî Tâlib'in halife olmasını istemesine rağmen ilk üç halifeye biat etmiştir. İlk iki halife döneminde yönetimle barışık olarak yaşayan Ebû Zer, Hz. Osman halife olduktan sonra gerek yönetim gerekse de toplum bünyesinde meydana gelen değişimlerden dolayı eleştirel bir bakış açısı geliştirmeye başlamıştır.

Zühd ve takva üzere yaşamayı bir ilke haline getiren Ebû Zer, bu ilkenin dışına çıkan yönetimi ve insanları eleştirmeye başlamıştır. Hz. Osman'ın yakınlarına önemli miktarlarda bağışlarda bulunması, Ebû Zer'in yönetimi eleştirmesine sebep olmuştur. Görüşlerini:

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların ahınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığımız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek”

Tevbe sûresinin 34. ve 35. âyetlerine dayandıran Ebû Zer istenmeyen adam ilan edilince Şam'a gitmek durumunda kalmıştır. Burada da aynı eleştirilerini Muâviye yönetimine ve zenginlere karşı yürüten Ebû Zer, toplumsal karışıklığa sebep oluyor gerekçesiyle vali tarafından uyarılmıştır. Eleştirilerini sürdüren Ebû Zer, Halife'nin de onayı alınarak vali tarafından Medine'ye gönderilmiştir. Halife ile görüşen Ebû Zer'in görüş ve düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu sebeple yönetimi için bu faaliyetleri tehlikeli olarak değerlendiren Hz. Osman'ın uyarılarına rağmen, eleştirilerinin şiddetini daha da arttıran Ebû Zer Rebeze'ye gitmek zorunda kalmıştır.

Ebû Zer, insanların mal biriktirmelerine ve yönetimin gereksiz harcamalarına karşı çıkmış, duygu ve düşüncelerini dini temele dayandırarak açıklamaya çalışmıştır. Ancak onun bu yaklaşımı, zenginler ve idare tarafından hoş karşılanmamış, toplum bünyesinde bazı rahatsızlıklar meydana gelmiştir. Bu sebeple onun savunduğu fikirler bireyseldir ve her ne kadar dinî bir esasa dayandırılrsa da İslâm'ın genel görüşünü yansıtmamaktadır. Çünkü kişi

¹⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV, 172.

üzerine düşen dini vecibeleri yerin getirdikten sonra mal biriktirmesinde bir sakınca yoktur. İdarecilerden de Müslümanların takvalı olması için baskı yapılması da doğru değildir. Samimi bir şekilde duygu ve düşüncelerini açıklamaya çalışan Ebû Zer, insanları yönetim aleyhinde kışkırtmaya çalışmamış, aksine kendisini teşvik edenlere ise pirim vermemiştir. Buna rağmen Ebû Zer bireysel görüşünü herkesin benimsemesi için toplumda karışıklığa sebep olması doğru bir hareket değildir. Gerek valinin gerekse de Halife'nin halkın refah ve huzurunu korumakla görevli kişiler olarak sosyal hayatın bozulmaması için Ebû Zer'e karşı çıkmaları ve onu cezalandırmaları doğru bir yaklaşım olmakla birlikte eleştiriye açık olmaları gerekmektedir. Ayrıca idareciler, toplumun en önünde gelen kişileri oldukları için davranışlarına herkesten daha çok dikkat etmelidirler ve yanlış anlaşılabilir söz ve eylemlerden kaçınmalıdırlar.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ayar, Kenan. *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Balcı, İsrâfil, "Bir Yalnız Sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 351-386.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Futûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Fığlalı, Ethem Ruhî. *İmâmiyye Şîası*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- Güneş, Adem. *Ebû Zer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1993.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem. *Kitâbü'l-Fütûh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Ysuf b. Abdilber. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2006.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.

- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîratü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Kahire: 15 Cilt. Dâru'l-Hadîs, 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Telbîsü İblis*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1994.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1979.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliyâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Mısır ts.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. 4 Cilt. Mısır: es-Seâde, 1964.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okumuş, Namık Kemal. *Nifakın Kıyam Hali*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Okumuş, Namık Kemal. *Algı ya da Gerçek/Hz. Peygamber'i Anmak veya Anlamak Üzerine*. Ankara: Araştırma yayınları, 2019.
- Okumuş, Namık Kemal. *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*. Ankara: Araştırma yayınları, 2019.
- Sarıtaş, Adem. Ebû Zer el-Ğifârî. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1997.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Vakîdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1984.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1993.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu 'l-İslâm (Hulefâi Râşidîn)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987.